

Alena Wagnerová

Žena za socialismu

Československo 1945–1974
a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm

Žena za socialismu

Československo 1945–1974 a reflexe vývoje
před rokem 1989 a po něm

Alena Wagnerová

Recenzovala Iveta Jusová, Ph.D.

Z německého originálu *Die Frau im Sozialismus, Beispiel ČSSR* vydaného v nakladatelství Hoffmann und Campe, Hamburg 1974, přeložila autorka

**Národní
plán
obnovy**

**Financováno
Evropskou unií
NextGenerationEU**

**MS
MT**
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže
a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu
Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2021

Edice SLON – Gender sondy, 12. svazek /

řídí Zuzana Uhde, Jiří Ryba a Hana Maříková

Redakce Alice Dudáková a Jiří Ryba

Návrh obálky, grafická úprava

a sazba studio Designiq

Vydání druhé, v Karolinu první

© Univerzita Karlova, 2021

© Alena Wagnerová, 1974, 2017

© Jiřina Šiklová – heirs, 2006

Photography © ČTK/Jan Bárta, 2017

ISBN 978-80-246-5005-0

ISBN 978-80-246-5017-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

Obsah

Předmluva k českému vydání 2017	8
Předmluva k německému vydání 1974	14
I. Výsledky a deficity marxistického modelu emancipace ženy v Československu ve srovnání se situací v západním Německu 1945–1974	
1. Ženská otázka v Československu	18
1.1. Emancipace ženy v české tradici	18
1.2. Marxistické pojetí ženské otázky	23
1.3. Ženská otázka v Československu po roce 1945	28
2. Postavení ženy v československém právu	40
2.1. Rodinné právo	40
2.2. Pracovní právo	45
3. Žena v zaměstnání	49
3.1. Zaměstnání a společenské postavení ženy	49
3.2. Zaměstnanost českých a slovenských žen v datech	52
3.3. Vzdělání a kvalifikace	60
Exkurs I. Ženy ve vedoucích pozicích a ve veřejném životě	75
3.4. Odměňování	78
Exkurs II. K otázce ekonomické „efektivity“ ženské práce	84
3.5. Pracovní motivace	87
Exkurs III. Postoje mužů k zaměstnání ženy	95

3.6. K dalšímu vývoji zaměstnanosti žen v ČSSR	97
4. Žena v rodině a manželství	100
4.1. Změny ve struktuře a organizaci rodiny	100
4.2. Manželství	106
4.3. Mladá manželství	112
4.4. Zaměstnaná matka	122
4.5. Veřejná zařízení pro děti zaměstnaných matek	128
4.6. Domácnost	135
4.7. Možnosti překonání konfliktu mezi ekonomickou a biologickou funkcí ženy	148
5. Umělé přerušování těhotenství v Československu	156
6. Výsledky a výhledy	176
II. Reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm a malý výhled do dalších let	
1. Druhé ženské hnutí v Německé spolkové republice v letech 1968–1990 (2017)	190
2. Reálná rovnoprávnost – ženy v Československu téměř po čtyřiceti letech (1986)	200
3. Ve vztahu člověka k člověku změnit svět... „aneb ženské jméno Charty 77“ (1991)	214
4. Emancipace a vlastnictví (1995)	220
5. Jířina Šiklová: Pár poznámek ke změnám v postavení žen v České republice po převratu v roce 1989 (2006)	232
6. Feministické zapomínání (2012)	241
Seznam tabulek	246
Seznam literatury	249
O autorce	258
Jmenný rejstřík	260
Věcný rejstřík	262

Předmluva k českému vydání 2017

Německé vydání *Ženy za socialismu* – například v ČSSR vyšlo v roce 1974 v období prudce se rozvíjejícího západoevropského druhého ženského hnutí. Německá spolková republika prožívala od konce šedesátých let bouřlivou studentskou revoluci, ale v souvislosti s nástupem sociálněliberální koalice i intenzivního diskursu o aktuálních politických a společenských otázkách zažívala i radikální probuzení z dlouho trvající fáze adenauerovské restaurace. A k tomuto probuzení patřila i aktualizace ženské otázky.

Společenský pohyb ve smyslu větší rovnoprávnosti byl v západní Evropě od druhé poloviny šedesátých let ovšem v různých segmentech společnosti a různých zemích podle jejich tradic znatelný. V západním Německu se „druhé ženské hnutí“ zrodilo v souvislosti s hnutím studentským s radikalitou odpovídající době. Stalo se to na zasedání studentských rad 13. září 1968, kdy se ukázalo, že levicovní studenti mají nakročeno k machoidním patriarchům a nejsou ochotni diskutovat o otázkách diskriminace žen, jak je formulovala Akční rada pro osvobození ženy iniciovaná studentkami. Na jejich aroganci reagovala Sigrid Rügerová hodem několika rajských jablíček na členy předsednictva. Po tomto sebeosvobozujícím aktu následovalo zakládání ženských akčních skupin na univerzitách, hnutí se rozrůstalo a šířilo do dalších a dalších společenských okruhů. V roce 1971 veřejně prohlásila řada významných Francouzek, že si nechaly vyhnat plod, což bylo tehdy trestné, a Němky se k tomu připojily. Touto akcí získalo druhé ženské hnutí širokou společenskou základnu a vedle

hnutí ekologického, formujícího se ovšem až v osmdesátých letech, se stalo nejdůležitějším inovačním podnětem v historii západního Německa.

Filosofickou základnu, z níž studentský protest i na univerzitách vznikající nové ženské hnutí vycházely, tvořil marxismus v řadě interpretací sahajících od diskursu vedeného frankfurtskou školou, danou jmény Adorno, Habermas, Horkheimer, Marcuse, až po radikální levičáctví. Pro tehdy převážně levicově orientované druhé ženské hnutí to byl marxistický model řešení ženské otázky, jak jej vypracovali Karel Marx, Bedřich Engels, August Bebel, Klára Zetkinová a svým osobním příkladem je ovlivnila Rosa Luxemburgová. V této souvislosti je nutné si uvědomit, že v tehdejší době existovala sice již tradice kritiky a analýzy podřízeného společenského postavení ženy, na prvním místě je zde třeba jmenovat Simone de Beauvoirovou s jejím *Druhým pohlavím* z roku 1949,¹ ale žádný koncept změny poměrů, jehož cílem by byla emancipace ženy, jak jej – byť do jisté míry poplatnému tehdejšímu stavu společnosti – formulovali klasikové marxismu, kteří jako první také pochopili ženskou otázku jako otázku celospolečenskou. Termíny jako gender byly tehdy ještě neznámé; objevily se až o dobrých deset let později, kdy literatura k ženské otázce se už rozkošatěla až k nepřehlednosti a feminismus se stal denně užívaným slovem.

V této situaci bylo nasnadě, že pohled levicových feministek hledajících vzory se obracel tam, kde model socialistické emancipace ženy už byl uskutečňován – do států střední a východní Evropy za železnou oponou. Ty, které tyto země navštívily, pravidelně po návratu vyprávěly, že ženy zde jsou daleko sebevědomější a suverénnější ve svém chování než ženy na Západě.

Toto srovnání společenského postavení ženy v kapitalistické a socialistické formě industriální společnosti se stalo rozhodujícím impulsem ke vzniku této knihy. Byla to ovšem i osobní zkušenost autorky samotné, pro

---

1 Pomineme-li na tomto místě vůbec základní dílo o emancipaci ženy Johna Stuarta Milla *Poddanství ženy* (The Subjection of Women) z roku 1869 napsané pod vlivem jeho ženy Harriet Taylor-Millové.

niž odchod do západního Německa znamenal, pokud jde o situaci ženy, návrat o dobrých dvacet let zpět. Patří k paradoxům poválečného vývoje, že uskutečnění rovnoprávnosti ženy bylo v totalitních státech tzv. východního bloku dál než v demokratických zemích západní Evropy. Tak například oproti československému zákonu o rodině platícímu od roku 1950 a uskutečňujícímu absolutní rovnost obou pohlaví ve všech rodinných vztazích vstoupil v Německé spolkové republice srovnatelný zákon v platnost o plných dvacet sedm let později, v roce 1977. Ne náhodou se první spolkovou kancléřkou sjednoceného Německa stala žena socializovaná ve východním Německu, Angela Merkelová.

Ze všech těchto impulsů vznikla monografická studie, v níž jsem zpracovala celou odbornou českou a slovenskou literaturu k postavení ženy v socialistickém Československu od roku 1945 do začátku sedmdesátých let. Šlo tu o řadu čistě empirických studií a výsledků dotazovacích akcí, které byly prováděny od druhé poloviny padesátých let, pracujících s velkými soubory v počtu až kolem tisíce respondentů. Byly to práce jednoduché, ale kvalitní, zkoumající základní konkrétní otázky situace žen, tak říkajíc bez ohledu na „ideologickou nadstavbu“. Jejich autory byli většinou demografové, statistikové a psychologové. Vedle těchto čistě empirických prací byla od počátku šedesátých let především v *Sociologickém časopisu* publikována i řada studií, které odpovídaly tehdejšímu stavu od roku 1961 se znovu rozvíjející československé sociologie. Objevovat se začaly i první pokusy teoretické, snažící se posunout problematiku rovnoprávnosti dál, než to dovolovaly dosud závazné Engelsovy a Bebelovy teze. Tehdy se také rozvinula, především na stránkách týdeníků *Kultury* a *Literárních novin*, široká veřejná diskuse o ženské otázce, do níž zajímavým způsobem zasáhl i Jan Patočka, který krátce před tím opatřil předmluvou a doslovem české vydání *Druhého pohlaví* Simone de Beauvoirové.

Po násilném konci pražského jara, kdy i Československý svaz žen se krátce pokusil zastupovat a prosazovat skutečné potřeby žen, nastal v období neostalinské normalizace v reflexi ženské otázky zvrát zpět a stagnace, dané i tím, že řada předních autorek zabývajících se otázkami

postavení ženy v socialistické společnosti nesměla publikovat nebo emigrovala.² V Německé spolkové republice se právě tehdy začalo rozvíjet druhé ženské hnutí.

Pro generaci, která v Československu dorůstala v období nihilistického normalizačního dvacetiletí, už svár o „ztracený smysl revoluce“ (Michal Kopeček), jímž česká společnost žila v šedesátých letech a který vyvrcholil pražským jarem, nebyl čitelný. Její životní zkušenost daná reálným socialismem jako formou společenského úpadku se pro ni stala měřítkem pro hodnocení celého období, jak se začalo říkat, státního socialismu. Tak se stalo, že se český polistopadový feminismus v rámci paušálního antikomunismu radikálně odřízl ode všeho, co se u nás v oblasti rovnoprávnosti ženy a muže stalo před rokem 1989, a historie českého feminismu pro něj skončila rokem 1948, jako kdyby zde došlo k základnímu zlomu a úplnému přerušení dosavadního vývoje. Svou inspiraci hledal český feminismus v překotné, byť nutné recepci západní, především angloamerické feministické a genderové teorie, která vznikala v jiných společenských kontextech a tradicích, a v její aplikaci na situaci v Československu, která nebyla bez předsudků vůči minulému režimu. K této změně úhlu pohledu přispělo ovšem i to, že genderový feminismus na rozdíl od levicově orientovaného feminismu sedmdesátých let už po výtěžcích socialistického modelu závistivě nešilhal, ale ve svém sklonu k apriorismu jej hodnotil jako genderově nedostatečný. Ve svých důsledcích vedl tento postoj ke znehodnocení všeho, co u nás bylo v oblasti emancipace ženy uskutečněno a odžito, jako kdyby život v socialismu byl per se méně hodnotný než život prožitý za kapitalismu. K tomu je ovšem třeba dodat, že na konfrontaci se západním feminismem české ženy nebyly připraveny. Dosažený stupeň tzv. reálné rovnoprávnosti příliš žily jako nereflektovanou samozřejmost. Také o ni, na rozdíl od svých sester na Západě, nemusely

---

2 Pravděpodobně jedinou výjimku v této neostalinské stagnaci prací o ženské otázce tvoří kniha Ivo Možného *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů* z roku 1983 a práce slovenské socioložky Jolany Jančovičové.

bojovat, ale dostaly ji tak říkajíc darem – byť občas danajským – jako součást politického programu socialismu. Zároveň ovšem v postsame-
tové České republice návratem kapitalismu proběhl v praxi experiment,
že kapitalismus ženu osvobodit nemůže. Odbourávání především dět-
ských zařízení sloužících zaměstnaným matkám i celková marginalizace
žen jako společenské skupiny a rozmáhající se sexismus byly jeho prv-
ními důsledky.

České vydání práce, která vznikla před víc než čtyřiceti lety a vyšla
v roce 1974 německy, má vyplnit mezeru, která tu ve znalosti a reflexi
období uskutečňování marxistického modelu emancipace ženy v letech
1945–1970 vznikla po roce 1989 a projevila se odmítáním všeho, co sou-
viselo s minulým režimem, i v neznalosti reálií. V odstupě let se stala
historickou a sociologickou dokumentací toho, co bylo v Českosloven-
sku v otázce rovnoprávnosti ženy a muže jako jednoho z politických cílů
socialistického systému uskutečněno, promyšleno a v každodenní praxi
odžito. Záměrem jejího vydání je předložit a dát v češtině k dispozici vý-
sledky tehdejších studií a zabránit tak jejich zapomenutí nebo potlačení,
protože i toto období a jeho snaha o řešení ženské otázky je součástí čes-
kých dějin, jejich continuity a tradic a nelze je z ideologických důvodů
prostě smést se stolu. Nejde mi přitom jen o odborné studie, jejichž vý-
sledky byly v knize shromážděny, ale i o respondenty tehdejších výzkumů,
ženy a muže, kteří tyto často převratné změny ve vztahu mezi pohlavími
ve své každodennosti prožívali a vyrovnávali se s nimi, o interakci mezi
zadáními ideologie a žitým světem s jeho normativitou faktického.³ Jim
je české vydání knihy také věnováno.

Jde tu o překlad původního textu, jak byl vydán v roce 1974 a od-
rážel tehdejší dosažený stav rovnoprávnosti ženy v Československu ve

---

3 Těmto aspektům žitého světa byl věnován velký orálněhistorický projekt „Paměť
žen – identita českých žen v období socialismu“, který byl na základě iniciativy Jiřiny
Šiklové uskutečněn v devadesátých letech a je dosud jen zčásti zpracován. Viz: www.womensmemory.net

srovnání se stavem v Německé spolkové republice. Časový odstup, další vývoj řešení problému postavení ženy v moderní společnosti, stejně jako skutečnost, že kniha je teď určena českému, a ne německému čtenáři, si ovšem vyžádaly rozšíření nebo i vynechání některých vysvětlujících poznámek a doplňky v textu upozorňující na různé aspekty dalšího vývoje nebo skutečnosti neznámé čtenáři českému. Tyto nové textové vsuvky a poznámky jsou vždycky jasně vyznačeny kurzivou, aby je bylo možné od původního textu odlišit. Jako příloha a doplněk bylo do vydání pojato i několik autorčiných studií z pozdější doby s poukazem na některé nové aspekty ženské otázky, které na počátku sedmdesátých let ještě nebyly zřejmé.

Dále bylo doplněno nové vydání knihy textem Jiřiny Šiklové shrnujícím vývoj postavení ženy v Československu po roce 1989 a text autorky, která shrnuje vývoj otázky ve Spolkové republice po roce 1989.

V Praze a Saarbrückenu v červenci 2016

Alena Wagnerová

Předmluva k německému vydání 1974

Socialistickým modelem rovnoprávnosti obou pohlaví se v Německé spolkové republice stále živější diskuse o postavení ženy v moderní společnosti dosud příliš nezabývala. Zatímco intelektuální levice se cítila být jasnými a přehlednými liniemi marxistické teorie emancipace přitahována, konzervativní kritika dosud hledala v situaci žen v praxi socialistických zemí především nedostatky.

Na příkladu jedné ze socialistických zemí, Československa, chce tato kniha informativně a kriticky představit socialistický model emancipace ženy v jeho vývoji, výsledcích a problémech. Vychází přitom z řady empirických výzkumů a dotazovacích akcí, které byly v ČSSR uskutečněny v letech 1959–1972.

Tato práce má ovšem i svou rovnu zkušenosti. Vývoj socialistického modelu emancipace ženy není pro autorku pouze tématem, ale je i součástí její biografie: Pokud jde o společenské postavení ženy, rovnalo se její přestěhování do Německé spolkové republiky cestě do minulosti. Její každodennost se stala permanentní konfrontací s tradičním modelem ženy, jeho představami, nároky a očekávanými. Touto životní situací je dán komparativní charakter této práce.

Život ve Spolkové republice nebyl ovšem ani bez emancipačního působení. Znalost problémů a potíží druhých umožnila překonat obavu z negativních výsledků, kterými se socialistické společnosti tak často stávaly nedůvěryhodnými. Získaný odstup, který umožnil celou problematiku uvidět v širších souvislostech, přispěl zároveň k lepšímu pochopení

daných možností a výsledků, kterých bylo v Československu během čtvrt století dosaženo. Ne naposledy to vedlo k aktualizování marxistické analýzy ženské otázky.

Poděkováním je autorka zavázána všem československým autorům, kteří se v minulých letech studiu těchto otázek věnovali, *především Ireně Dubské, Libuši Hákové, Heleně Klímové, Jiřímu Prokopcovi a Vladimíru Wynnyczukovi, abych jmenovala alespoň některé z nich*. Bez jejich práce by tato studie nemohla vzniknout. Kromě toho je autorka zavázána díkem Gerlindě Šmausové za některé podněty k práci a J. H. Andersovi a B. Riemannové za korekturu rukopisu.

V Saarbrückenu v únoru 1974

Alena Köhler-Wagnerová

I.

**Výsledky a deficity marxistického modelu
emancipace ženy v Československu
ve srovnání se situací v západním
Německu 1945–1974**

1. Ženská otázka v Československu

1.1. Emancipace ženy v české tradici⁴

Boj o národní emancipaci, který tvoří vlastní obsah českých dějin devatenáctého století, rozhodujícím způsobem ovlivnil i postavení ženy ve vznikající české společnosti. Pro malou pomalu rostoucí obec českých patriotů znamenaly aktivity žen zdvojnásobení jejích sil. Především úloha ženy jako vychovatelky nových pokolení byla významná: Na ní záležela jazyková orientace a národní uvědomění budoucí generace. Budoucnost národa byla tak říkajíc v jejích rukou. V tomto smyslu byla i činnost ženy v rodinném kruhu součástí společenského, lépe řečeno národního usilování. Pokud šlo o jejich národní uvědomění, česká žena a muž si byli rovni dřív, než si uvědomili existenci ženské otázky.

K tomuto postavení ženy, ve srovnání s tehdejší společností německou svobodnějším, přispíval ovšem také elementární, ve smyslu rovnosti

---

4 Tato kapitola, stejně jako celá publikace, byla určena německým čtenářům, kterým byla fakta české kulturní historie většinou neznámá. To si vyžádalo soustředění na základní fakta z historie českého ženského hnutí s jeho úzkým spojením s hnutím české emancipace národní, které představuje také jeho specifikum. Český čtenář nepotřebuje vysvětlující poznámky ke jménům, jako je Božena Němcová nebo Karolina Světlá, proto jsou v českém vydání vynechána. V období normalizace, kdy kniha vznikala, nebylo ale možné získat informace o tehdy zapomenutých nebo nežádoucích osobnostech moderního českého ženského hnutí, jakými byly Františka Plamínková, Milada Horáková nebo v oblasti kultury novinářka Milena Jesenská. Alespoň ve zkratce jsem se je snažila v této kapitole kurzivou doplnit.

chápaný demokratismus české společnosti, který souvisel s menší sociální diferencovaností národa, jenž se na prahu devatenáctého století začal znovu konstituovat z vrstev nepriviligovaných a úzké vrstvy inteligence. Toto vědomí národní příslušnosti, rostoucí pocit společenství dovozovaly hluboko do devatenáctého století (v každém případě dokud německý kapitál měl hospodářskou převahu, tak říkajíc „mluvil německy“) vznikající třídní rozdíly alespoň zdánlivě překonávat.

Pro českou společnost, která byla stále konfrontována s druhořadostí českého vůči německému, měla rovnost ještě další a zvlášť aktuální akcent. Skutečnost, že v české společnosti nebyly vyvinuty hierarchické struktury, vedla k tomu, že v české rodině vládá muž – i když mu samozřejmě příslušela role všechno rozhodujícího přednosty domácnosti⁵ – nenabyla oněch striktně autoritativních forem, které například dodnes (1974) existují v rodině německé. Ale i z jiného důvodu se v české rodině nemohly autoritativní struktury do té míry vyvinout: opozice vůči rakouské moci, chápané jako cizí, oslabovala i patriarchální systém uvnitř rodiny.

Tím, že odpovídalo situaci českého národa v Rakousko-Uhersku, bylo české ženské hnutí, když se začalo v polovině devatenáctého století formovat, emancipační ve dvojím smyslu: nejen jako hnutí ženské, ale i národní. Emancipace ženy tvořila součást emancipace národní. Proto byl také požadavek vyššího vzdělání pro ženy, který tvořil hlavní téma ženského hnutí v devatenáctém století, v českém prostředí spojen s požadavkem vzdělávání v mateřské řeči a s úsilím o české školství. Díky této dvojí motivaci byla výstavba českého dívčího školství v českých zemích v předstihu před řadou zemí v Evropě. Tak byla v Praze již v roce 1863 založena první vyšší dívčí škola v Rakousku, v roce 1865 byla otevřena dívčí odborná škola s malířským oddělením, v roce 1866 soukromý seminář pro učitelky, po zestátnění v roce 1870 první pedagogium pro dívky v Rakousku. Toto úsilí bylo korunováno v roce 1890 založením Minervy, prvního dívčího gymnázia v Rakousko-Uhersku. Paralelně s výstavbou

---

5 Přednosta domácnosti byl až do počátku padesátých let oficiálním označením manžela nebo otce rodiny na úředních dokumentech.

školství se rozvíjelo i úsilí o rozšíření pracovních možností žen. Poté, když se ženám v roce 1869 otevřelo povolání učitelky, byly ženy v roce 1872 na základě české iniciativy připuštěny k poštovní službě. Zvláštní význam pro rozšíření pracovních možností žen mělo založení „Ženského výrobního spolku českého“ v roce 1871, který podporoval práci žen v řemeslech.

V tomto úsilí docházely, stejně jako tomu bylo v jiných zemích, naplnění aktuální potřeby (především neprovdaných) žen středního stavu, které v souvislosti s industrializací a rozpadem tzv. velké rodiny (oikos) s její ekonomickou funkcí ztratily svou dosavadní životní základnu. Proto se také dívčí školství, které se nejprve orientovalo na působení ženy v rodině, stále víc orientovalo na kvalifikaci pro povolání, které by ženě umožnilo výdělečnou činnost a existenční samostatnost. Všednímu dni dělnické ženy, „této otrokyně otroka“ (S. Machar) s jejími daleko základnějšími životními starostmi, bylo toto úsilí ovšem cizí. Dělnická žena tak viděla naplnění svých zájmů spíše v dělnickém hnutí než ve své podstatě v měšťanském ženském hnutí.⁶

Úzké spojení mezi kulturou a politikou, které je dodnes charakteristické pro českou společnost (1974), formovalo také typ české bojovnice za práva žen. V národě, který neměl vlastní stát a celý jeho politický život se odehrával v rovině kulturní, se ani ženské hnutí nemohlo profilovat aktivitami jinými než kulturními. České ženské hnutí proto bylo daleko víc než jinde formováno spisovatelkami, ani ne tak jejich pouhým zájmem o ženskou otázku, který tak říkajíc patří k imagi písničičky ženy, ale činností v ženském hnutí samotném. Galerie těchto bojovnic o zlepšení společenského postavení ženy sahá od Boženy Němcové, která problém ženského údělu modelově procítila a prožila, přes Karolinu Světlou (*spolu s Vojtou Náprstkem*), spoluzakladatelku „Amerického klubu dam“, prvního ženského spolku v českých zemích, Terézu Novákovou, vydavatelku

---

6 Pozn. 2017: V dělnických povoláních byly ženy za podobně tvrdých vykořisťovatelských podmínek jako muži zaměstnávány už od počátku industrializace. Z tohoto hlediska je možné pochopit, že pro dělnické hnutí byla v některých fázích jeho vývoje pokrokovým požadavkem možnost návratu ženy do domácnosti.